

Tomasz Graff

ORCID: 0000-0002-2142-086X
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Bartłomiej Wołyniec

ORCID: 0000-0002-0373-7070
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Rola i znaczenie kolegiów jezuickich w propagowaniu wśród mieszkańców Rzeczypospolitej wiedzy na temat działalności misyjnej Towarzystwa Jezusowego na Dalekim Wschodzie¹.

The Role and Importance of Jesuit Colleges
in Promoting Knowledge about Missionary
Work of the Society of Jesus in the Far East
among the Inhabitants of the Polish-Lithuanian
Commonwealth

1 Praca naukowa dofinansowana ze środków budżetu państwa w ramach programu Ministra Edukacji i Nauki pod nazwą „Nauka dla Społeczeństwa”, nr projektu NdS/531051/2021/2022, nazwa *Chiny i ich sąsiedzi w dziele „Historia Sinarum” polskiego jezuita Tomasza Szpota Dunina (1644–1713)*, kwota dofinansowania 1 000 000 zł, całkowita wartość projektu 1 000 000 zł.

Abstrakt

Znaczenie kolegiów jezuickich w rozwoju szkolnictwa na ziemiach Rzeczypospolitej, podobnie jak wkład członków Towarzystwa Jezusowego w postęp naukowy, tak polski jak i europejski pozostają bezsprzeczne. Warto jednak zwrócić uwagę na fakt propagowania przez jezuitów wiedzy na temat Dalekiego Wschodu, misji chrystianizacyjnych prowadzonych w Indiach, Chinach i Japonii, a także społeczne, kulturowe i polityczne konsekwencje działań podjętych przez nich w tym zakresie. Szczególne znaczenie ma tutaj działalność poszczególnych kolegiów, które kształcąc na dość wysokim poziomie, stawały się miejscem wzrastania powołań kapłańskich, a co za tym idzie także powołań misyjnych. Relacje i listy z krajów Dalekiego Wschodu nie pozostały bez wpływu na decyzje podejmowane przez poszczególnych uczniów, którzy pragnęli wzorem jezuickich świętych i męczenników głosić Ewangelię wśród mieszkańców Indii, Chin oraz Japonii. Misje chrystianizacyjne, jak i dzieje oraz kultura krajów Dalekiego Wschodu interesowały jednak nie tylko uczniów kolegiów, ale o wiele szersze grono osób, chcących poszerzyć swoją wiedzę. Celom tym służyły polskie tłumaczenia autorów jezuickich, którzy w swoich dziełach opisywali Daleki Wschód. Ponadto wśród metod propagowania wiedzy niezwykle ważne miejsce zajmowały widowiska parateatralne i spektakle sceniczne, w których pojawiały się wątki orientalne. Zarówno one, jak i wspomniane działania translatorskie obejmowały swoim zasięgiem niezwykle szerokie grono osób, co w późniejszym czasie przełożyło się na znaczący wzrost zainteresowania Dalekim Wschodem, w konsekwencji zaś pojawieniem się mody na tzw. „chińszczyznę”. Celem niniejszego artykułu jest zatem prześledzenie wskazanych powyżej wątków, które – jak łatwo można zauważyć – pozostają w ciągu przyczynowo-skutkowym. W konsekwencji można zatem stwierdzić, że rola kolegiów jezuickich, jako ośrodków, z których wyszedł impuls propagowania wiedzy o krajach Dalekiego Wschodu wydaje się być niepodważalna.

Słowa kluczowe: jezuita, kolegia jezuicka, Chiny, Japonia, Daleki Wschód

Abstract

The importance of Jesuit colleges in the development of education in the Polish-Lithuanian Commonwealth, and the contribution of the Society of Jesus to scientific progress, both Polish and European, remain indisputable. After all, it is worth noting that the Jesuits promoted knowledge of the Far East, the Christian missions carried out in India, China and Japan, on top of social, cultural and political consequences of their actions in this area. In this regard, it is important to note the activity carried out by the various seminaries, which, thanks to their relatively high formation level, are places where priestly vocations, and therefore missionary vocations,

can grow. The reports and letters from the Far East influenced the decisions taken by individual disciples who wished, following the example of the Jesuit saints and martyrs, to preach the Gospel among the people of India, China and Japan. After all, Christian missions, in addition to the history and culture of countries in the Far East, were of interest not only to college students, but to a much wider range of people wishing to broaden their knowledge. Polish translations of Jesuit authors who described the Far East in their works served these purposes. In addition, among the methods of promoting knowledge, paratheatrical performances and stage plays with oriental themes were extremely important. Both these and the aforementioned translation activities covered an extremely wide range of people, which later contributed to a significant increase in interest in the Far East, with the consequent emergence of a fashion for so-called "Chineseness". The purpose of this article is therefore to trace the themes indicated above, which, as can easily be seen, form a causal sequence. Consequently, it can therefore be concluded that the role of the Jesuit colleges as centers from which the impulse to promote knowledge of Far Eastern countries emerged seems unquestionable.

Keywords: Jesuits, Jesuit colleges, China, Japan, Far East

Wstęp

O tym, jakie ideały przyświecały jezuickiemu wychowaniu i edukacji, czym były kolegia jezuickie, jaką odgrywały rolę, a także jakie było ich znaczenie dla rozwoju nauki i kultury w Rzeczypospolitej Obojga Narodów, powstało dotychczas już wiele publikacji². W tym miejscu warto

-
- 2 Stanisław Bednarski, *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce* (Kraków: Wydawnictwo Księży Jezuitów, 1933); Roman Darowski, *Filozofia w szkołach jezuickich w Polsce w XVI wieku* (Kraków: Fakultet Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego, 1994); *Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce*, oprac. Roman Darowski, Jerzy Paszcenda (Kraków: WAM – Księży Jezuici, 1994); Stanisław Obirek, *Jezuici w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1564–1668: działalność religijna, społeczno-kulturalna i polityczna* (Kraków: Wydział Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego, 1996); Stanisław Janeczek, „O stereotypie szkoły jezuickiej. Uwagi komparatystyczne”, w: *In Christo Redemptore. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Jerzego Misiurka*, red. Jarosław M. Popławski (Lublin: Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej „GAUDIUM”, 2001), 363–384; Stanisław Janeczek, „Szkoła jezuicka a szkoła renesansowa. Regres czy twórcza kontynuacja?”, *Rocznik Wydziału Pedagogicznego Wyższej Szkoły Filozoficzno-Pedagogicznej Ignatianum w Krakowie* (2005): 191–208; Kazimierz Puchowski, *Jezuickie kolegia szlacheckie Rzeczypospolitej Obojga Narodów: studium z dziejów edukacji elit* (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2007); Jerzy Kochanowicz, „Wychowanie w szkołach jezuickich okresu staropolskiego”, w: *Pedagogika ignacjańska: historia, teoria, praktyka*, red. Anna Królikowska (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2010), 205–236; Justyna Łukaszewska-Haberkowa, „Nauczanie języka łacińskiego

jednak podkreślić, że pragnący podjąć naukę w szkołach jezuickich kierowali się przekonaniem o możliwości zdobycia solidnego wykształcenia humanistycznego, co wynikało m.in. z powszechnej opinii o wysokim poziomie nauczania, a także łączeniu formacji intelektualnej z formacją duchową. To zespoleństwo, jak też przemyślany program nauczania sprawiał z kolei, że adeptci szkół jezuickich z reguły pragnęli wstąpić w szeregi zgromadzenia, przy czym nie wystarczyły tutaj dobre chęci i deklaracja woli bycia jezuitą. Kandydaci przystępowali bowiem do egzaminów wstępnych, które nierzadko wykazywały, że niektórzy z nich zupełnie nie nadawali się do roli, jaką sobie wybrali³.

W podobny sposób wyglądała kwestia kandydatów na misjonarzy, którzy – często kierowani głębokim przekonaniem o słuszności powziętej przez siebie decyzji – byli zmuszeni do pozostania w kraju swojego pochodzenia lub też miejscu swojego pobytu, w którym znaleźli się z woli przełożonych (Szymon Wysocki, Tomasz Dunin Szpot)⁴. W konsekwencji ich zainteresowania misjami chrystianizacyjnymi musiały znaleźć inną drogę realizacji, czego przykładem może być szeroko rozumiana działalność naukowa, w tym pisarska i translatorska, które na odległość pozwoliły niejednemu z byłych kandydatów na misjonarza zgłębiać wiedzę na temat zamorskich krain⁵. Ich dzieła, a także osobiste zaangażowanie w formowanie nowych pokoleń jezuitów sprawiły w konsekwencji, że kolegia jezuickie stały się miejscem propagowania wiedzy zarówno o historii i kulturze Indii, Chin oraz Japonii, jak też na temat działalności zgromadzenia w krajach Dalekiego Wschodu.

w szkołach jezuickich w XVI i XVII wieku”, *Nasza Przeszłość* 113 (2010): 295–305; Jakub Niedźwiedź, „Inkulturacyja szkolnictwa jezuickiego w Polsce i na Litwie w XVI–XVIII wieku, w: *Formowanie kultury katolickiej w dobie potrydenckiej. Powszechność i narodowość katolicyzmu polskiego*, red. Justyna Dąbkowska-Kujko (Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2016), 222–248; *idem*, „Jesuit Education in the Polish-Lithuanian Commonwealth”, *Journal of Jesuit Studies* 5 (2018) 3: 441–455.

3 Jan Konior, *Historia polsko-chińskich kontaktów kulturowych w XVII w. (na przykładzie misji jezuickich)* (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2013), 127–128.

4 O rekrutacji kandydatów na misjonarzy zob.: Monika Miazek-Męczyńska, *Indipetae Poloniae – kołatanie do drzwi misji chińskiej* (Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2015).

5 Przykładem może być tutaj Tomasz Dunin Szpot, który nie uzyskawszy zgody przełożonych na wyjazd na misję, poświęcił się działalności pisarskiej, opierając swoje dzieła na materiałach zebranych w rzymskim archiwum zgromadzenia: Robert Danieluk, „Konfesjonał i pióro: Tomasz Ignacy Szpot Dunin, polski historiograf jezuickiej misji w Chinach”, w: *Iesuitae in Polonia – Poloni Iesuitae. Piśmiennictwo łacińskie czasów nowożytnych*, red. Jarosław Nowaszczuk (Szczecin: „Volumina”, 2017), 75–108; Thierry Meynard, „For the record: The Canton exile of the missionaries (1666–1671) by the Polish Jesuit Szpot Dunin”, *Annales Missiologici Posnanienses* 25 (2020): 147–185.

Relacje misjonarzy

W literaturze obecny jest pogląd, że docierające do Europy relacje misjonarzy jezuickich z czasem stawały się swoistego rodzaju impulsem dla młodych zakonników, którzy pod ich wpływem pragnęli udać się na Daleki Wschód, aby tam głosić Ewangelię. „Jeśli uznamy, że młodzi Polacy wstępowali do Towarzystwa Jezusowego powodowani żarliwością religijną, to – jak pisze Duc Ha Nguyen – o wyjazd na misje ubiegali się m.in. pod wpływem lektury relacji misjonarzy z Dalekiego Wschodu”⁶. Broszury te z jednej strony pobudzały wyobraźnię młodych jezuitów, którzy z pełnym zaangażowaniem sił pragnęli poświęcić się działalności misyjnej wśród mieszkańców Indii, Chin i Japonii, z drugiej zaś wzmacniały w nich przekonanie o konieczności poświęcenia się dla sprawy, co rozumiane było przez nich jako możliwość oddania własnego życia, czyli poniesienia śmierci męczeńskiej.

Ta ostatnia, a ściślej rzecz ujmując tragiczne wydarzenia, jakie miały miejsce w Japonii, sprawiły że w latach 40. XVII wieku można zauważyć wyraźny wzrost liczby listów kierowanych do generała – tzw. *Litterae Indipetae*, co – jak stwierdził Duc Ha Nguyen – wiązało się z pojawieniem się na rynku wydawniczym szeregu różnego rodzaju publikacji mówiących tak o jezuickich męczennikach, jak i o misjach na Dalekim Wschodzie w ogóle, wydrukowanych tak w języku polskim, jak i po łacinie⁷. Relacje misjonarzy miały niebagatelny wpływ na decyzje podejmowane przez zakonników, także z tego powodu, iż były one czytane na głos podczas posiłków w refektarzu. Sami zaś jezuiti wspominali o nich w listach stanowiących prośbę o wyjazd na misje⁸. Przykładem może być tutaj postać Wojciecha Męcińskiego, gdyż chciał umrzeć za wiarę, podobnie jak męczennicy, o których czytał w broszurach przetłumaczonych przez Szymona Wysockiego⁹.

6 Duc Ha Nguyen, *Polscy misjonarze na Dalekim Wschodzie w XVII-XVIII wieku* (Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2006), 137.

7 *Ibidem*, 128. Warto zaznaczyć, że Janusz Tazbir podaje, iż już w latach 70. XVI wieku wydana po polsku książka Jana Herbsta o sukcesach jezuitów w krajach pogańskich inspirowała młodych ludzi do wstępowania w szeregi zakonu. Dzieło to nie zachowało się jednak do naszych czasów, przez co trudno je dziś zidentyfikować: Janusz Tazbir, *Szlachta a konkwistadorzy. Opinia staropolska wobec podboju Ameryki przez Hiszpanię* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1969), 96.

8 Ha Nguyen, *Polscy misjonarze*, 138. Zob. także: Joanna Wasilewska-Dobkowska, „Wyobrażenia Dalekiego Wschodu w środowisku polskich jezuitów”, *Toruńskie Studia o Sztuce Orientu* 1 (2004): 16.

9 Jan Kurdwanowski powołał się w liście na Wojciecha Męcińskiego: ARSI, Pol 79, k. 112-113v.

Wydawane w omawianym okresie teksty miały z jednej strony charakter informacyjny, odgrywając rolę „gazety”, z drugiej zaś wydawane były w języku polskim, „aby mogły dotrzeć do jak najszerszego kręgu odbiorców, niekoniecznie osób wykształconych czy należących do elity intelektualnej, czytającej po łacinie”¹⁰. Tym samym podjęty przez jezuitów trud translatorski miał na celu propagowanie wiedzy na temat krajów Dalekiego Wschodu i prowadzonych tam misji chrystianizacyjnych u szerokiego grona odbiorców. Cel, jak się wydaje, osiągnięty, bowiem do wzrostu zainteresowania misjami na Dalekim Wschodzie w znacznym stopniu przyczyniły się druki z przełomu XVI i XVII wieku, stając się w zakresie omawianych kwestii jednym z najbardziej wpływowych środków oddziaływania oraz przekazywania wiedzy¹¹.

Kolegia i rezydencje jezuickie starały się sprowadzać wszelkiego rodzaju publikacje, które mogłyby być wykorzystane podczas pracy z uczniami, jak i w pracy naukowej samych zakonników, którzy w ten sposób mogli na bieżąco śledzić ówczesny „stan badań”, chociażby w kwestii misji chrystianizacyjnych na Dalekim Wschodzie. W ten oto sposób powstawały bogate księgozbiory – biblioteki, z których korzystały kolejne pokolenia chcących pogłębiać swoją wiedzę uczniów i uczonych. Miało to miejsce m.in. w kolegiach w Braniewie (1570 r.) i Poznaniu (pocz. XVII w.), których biblioteki posiadały w zbiorach kilkadziesiąt pozycji dotyczących tematyki misyjnej – nie tylko anonimowych sprawozdań, ale również, co jest szczególnie ważne, opisów Indii i Chin dokonanych przez historyków zakonnych¹². Innym wymownym dowodem praktyki kolekcjonowania woluminów o tematyce misyjnej może być katalog biblioteki nowicjatu jezuickiego w Krakowie z 1594 roku, w którym znajdujemy takie chociażby pozycje, jak *Historia Indica* czy *Relationes adventus Japonis in Urbem*, czyli relację z wizyty posłów japońskich w Rzymie w 1585 r.¹³ Kolejnym miejscem przechowywania drukowanych materiałów misyjnych była biblioteka domu profesów św. Barbary w Krakowie, której katalog z 1621 roku wymienia szereg druków misyjnych,

10 Ha Nguyen, *Polscy misjonarze*, 137.

11 Konior, *Historia polsko-chińskich kontaktów*, 130.

12 *Ibidem*, 130; Wasilewska-Dobkowska, „Wyobrażenia Dalekiego Wschodu”, 17–18. Na temat organizacji i zasobów jezuickich bibliotek zob.: Ludwik Grzebień, „Organizacja bibliotek jezuickich w Polsce od XVI do XVIII wieku. Cz. 1”, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 30 (1975): 223–278.

13 BJ, rkps. 2626, k. 16, 24. Zob. także: Konior, *Historia polsko-chińskich kontaktów*, 130; Wasilewska-Dobkowska, „Wyobrażenia Dalekiego Wschodu”, 18.

w tym żywot św. Franciszka Ksawerego oraz dwa wydania jego listów¹⁴. Z kolei katalog z 1698 r. obok wspomnianych wyżej pozycji wymienia ponadto dzieła autorstwa Gian Pietro Maffeiego: *Historia Indica* oraz *Res ad Societate in Oriente gestarum* [...], a także trzy egzemplarze *De rebus Japonicis* autorstwa Luisa Frosa oraz kilka innych¹⁵. Ponadto zachowane rękopiśmienne inwentarze zdradzają istnienie szeregu różnego rodzaju publikacji o charakterze misyjnym, informujących ówczesnych mieszkańców państwa polsko-litewskiego o najnowszych odkryciach geograficznych, nowych ziemiach i kontynentach, przebiegu akcji misyjnej i postępującej na Dalekim Wschodzie chrystianizacji¹⁶. Wśród nich można wymienić dwie, jak należy przypuszczać, pierwsze publikacje odwołujące się do kwestii dalekowschodnich, które w 1585 r. wydane zostały na terenie Rzeczypospolitej: *Epistola de lagatorum Japonicorum orientalium adventu ad Gregorium XIII P.M. paucos dies ante quam moretur* [...] ¹⁷ oraz *Japoniorum Regum legatio Romae coram Summo Pontifice Gregorio XIII 23. Martii habita a. 1585* [...] ¹⁸.

Tłumaczenia na język polski

Jedną z najwcześniejszych form relacji misjonarskich przetłumaczonych na język polski były listy roczne, które corocznie wysyłali przełożeni misji jezuickich¹⁹. I tak w 1603 r. w krakowskiej oficynie Andrzeja Piotrkowczyka wydrukowana została broszura *O rozszerzaniu wiary świętej chrześcijańskiej katolickiej w Ameryce na Nowym Świecie, zwłaszcza w Peru* [...], do której dołączony został *List roczny z wysep Philippin pisany od x. Franciszka Waeza* [...] *do x. Claudiusza Aquaviva generała*

14 BJ, rkps. 177, k. 171, 174, 179, 183, 185. Zob. także: Konior, *Historia polsko-chińskich kontaktów*, 130–131; Wasilewska-Dobkowska, „Wyobrażenia Dalekiego Wschodu”, 18.

15 BJ, rkps. 2626. Zob. także: Wasilewska-Dobkowska, „Wyobrażenia Dalekiego Wschodu”, 18.

16 Konior, *Historia polsko chińskich kontaktów*, 130–131.

17 *Epistola de lagatorum Japonicorum orientalium adventu ad Gregorium XIII P.M. paucos dies ante quam moretur* [...] (Vilnae, 1585).

18 *Japoniorum Regum legatio Romae coram Summo Pontifice Gregorio XIII 23. Martii habita a. 1585* [...] (Cracoviae, 1585).

19 Wasilewska-Dobkowska, „Wyobrażenia Dalekiego Wschodu”, 16.

*Societatis Iesu*²⁰, który stanowi – jak należy przypuszczać – najstarszy wydany w języku polskim opis Dalekiego Wschodu²¹.

Jednym z czołowych propagatorów wiedzy na temat misji dalekowschodnich, tłumaczem relacji i listów rocznych na język polski był o. Szymon Wysocki, który w 1611 r. osiadł w domu profesów w Krakowie, gdzie zajął się pisaniem i tłumaczeniem książek i relacji misjonarskich na język polski²². W 1608 r. wydano jego tłumaczenie dzieła Ludovica Cerqueiry pod tytułem *Nowiny pewne z Nowego Świata, mianowicie z Iaponu, to jest o chwalebnej śmierci sześci szlachciców Iapończyków [...]*, które ukazało się w krakowskiej oficynie Mikołaja Loba²³. W oryginale dzieło zostało spisane w języku portugalskim, po czym w kolejnych latach przetłumaczone m.in. na włoski (1607), z której to wersji – zgodnie z treścią karty tytułowej – korzystał polski tłumacz. Nie wchodząc w szczegóły, należy jedynie przypomnieć, że jest to niewielka, 46-stronnicowa broszurka opowiadająca o męczeńskiej śmierci sześciu japońskich chrześcijan²⁴.

Kolejnym dziełem była wydana w 1611 r., także jako przekład z włoskiego, relacja pod tytułem *Nowiny abo dzieje dwuletnie z Iaponu y z Chin y krain pogańskich Nowego Świata przez list x Iana Rodriguesa y x. Mattheusza Ricciego [...] roku pańskiego 1606 y 1607 [...] opisane [...]*. Tym razem jednak Szymon Wysocki wydał swoje dzieło w krakowskiej oficynie Jana Szarffenbergera²⁵. Właściwie są to dwa odrębne listy, pierwszy autorstwa Rodriguesa i odnoszący się do Japonii, drugi zaś Ricciego omawiający postępy misji w Chinach w latach 1606–1607. W kolejnym roku w krakowskiej oficynie Mikołaja Loba ukazało się tłumaczenie broszury *Opisanie chwalebnego męczeństwa dziewięci chrześcijan Iapońskich [...]*²⁶. W poprzedzającym je liście dedykacyjnym – skierowanym do Elżbiety Sieniawskiej – o. Wysocki opisał przyczyny, dla których podjął się tłumaczenia dzieła:

20 *O rozszerzaniu wiary świętej chrześcijańskiej katolickiej w Ameryce na Nowym Świecie, zwłaszcza w Peru [...]* (Kraków, 1603).

21 Konior, *Historia polsko-chińskich kontaktów*, 141–142.

22 *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy (1564–1995)*, oprac. Ludwik Grzebień (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2004), 774.

23 Wysocki Szymon, *Nowiny pewne z Nowego Świata, mianowicie z Iaponu, to jest o chwalebnej śmierci sześci szlachciców Iapończyków [...]* (Kraków, 1608).

24 Konior, *Historia polsko-chińskich kontaktów*, 143.

25 Wysocki Szymon, *Nowiny abo dzieje dwuletnie z Iaponu y z Chin y krain pogańskich Nowego Świata przez list x Iana Rodriguesa y x. Mattheusza Ricciego [...] roku pańskiego 1606 y 1607 [...] opisane [...]* (Kraków, 1611).

26 Wysocki Szymon, *Opisanie chwalebnego męczeństwa dziewięci chrześcijan Iapońskich [...]* (Kraków, 1612).

aby czytając albo słysząc takowe dzieje, każdy poznał, jaki to jest dar Boży y jako wielka łaska Boża, nigdy nie wypowiedziana, być chrześcijaninem w kościele świętym katolickim rzymskim. Ponieważ oni nowi chrześcijanie tylko co skusiwszy tego daru bożego zaraz po krzcie świętym, tak się w tej wierze świętej zakochali, że wołają raczej wszystkich największych pociech postradać y najcięższe męki wycierpieć, niżby mieli w czym tej wiary świętej katolickiej ustąpić²⁷.

Tym samym chwaląc postawę nawróconych na chrześcijaństwo mieszkańców Dalekiego Wschodu, o. Wysocki ganił protestantów, którzy odrzucali prawdy katolickie. W konsekwencji czytający broszurę mogli odnieść wrażenie, że od tej pory to Wschód miał być wzorem dla Zachodu, a ci, którzy pragnęli udać się na misje na Daleki Wschód, stanowili pewnego rodzaju awangardę chrześcijaństwa²⁸. Ostatnim translatorskim dziełem o. Wysockiego był przekład listu Mikołaja Trigaulta, który pod tytułem *Nowiny abo Dzieje dwuletnie Chińskie* [...] ukazał się w 1616 r. w krakowskiej Drukarni Łazarzowej²⁹.

Innym propagatorem wiedzy o misjach jezuickich na Dalekim Wschodzie był o. Fryderyk Szembek, który znany jest bardziej jako zwolennik i obrońca szkół jezuickich w Krakowie³⁰. I to właśnie ten fakt wydaje się kluczem do zrozumienia jego działalności translatorskiej, przede wszystkim zaś w kwestii druków poświęconych misjom chrystianizacyjnym. „Szembek [bowiem] – jak pisał o. Ludwik Grzebień – mając prawdopodobnie nadzieję, że przyczyni się do zdobycia bardziej przychylniej opinii o jezuitach, zajął się tłumaczeniem książek na temat wschodnich misji jezuickich”³¹. W rezultacie przetłumaczył on na język polski pierwszą w literaturze polskiej relację o Tybecie *Tybet, wielkie państwo w Azyey* [...], która w 1628 ukazała się w krakowskiej drukarni Franciszka Cezarego³², oraz opublikowane tamże rok później

27 *Ibidem*, k. A2.

28 Konior, *Historia polsko-chińskich kontaktów*, 147.

29 Wysocki Szymon, *Nowiny abo Dzieje dwuletnie Chińskie* [...] (Kraków, 1616).

30 Szembek Fryderyk, *Gratis plebański, gratis wycwiczony w iezwickich szkołach krakowskich* [...] to iest respons na dyskurs plebański w collegium jezuickim krakowskim, *Gratis nazwany y na dwu inne tegoż autora w teyże materiey* (Poznań, 1627). Na temat Fryderyka Szembeka zob.: *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, 660.

31 Cyt. za: *Tybet i Tunquim w pismach Fryderyka Szembeka*, wstęp i oprac. Renata Czekalska, Agnieszka Kuczkiewicz-Fraś (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2015), XIII.

32 Szembek Fryderyk, *Tybet, wielkie państwo w Azyey* [...] (Kraków, 1628).

Tunquium, królestwo możne w Azyey [...], czyli pierwsze w literaturze polskiej dzieło na temat Tonkinu³³.

W tym miejscu należy zwrócić uwagę na pewne różnice, które cechują tłumaczenia o. Wysockiego – bardziej wiernego oryginałowi, ale eliminującego większość nazw własnych mających silną konotację kulturową, oraz tłumaczenie o. Szembeka, raczej streszczającego dzieła, z których korzystał, stosując różnego rodzaju dopowiedzenia. Ich celem było szersze nakreślenie zarysowanych w druku problemów, wyjaśnienie pojawiających się w nim niekoniecznie zrozumiałych dla polskiego czytelnika pojęć czy też wprowadzenie pewnego rodzaju swojskości, mających na celu lepsze zobrazowanie opisywanych miejsc – np. wprowadzenie majeranku zamiast mięty oraz dodanie gruszy przy opisie drzew porastających Tybet. Niemniej tak o. Szembek, jak i o. Wysocki użyli w swoich tłumaczeniach słów o zabarwieniu negatywnym, które – jak należy przypuszczać – miały w pewien sposób ukierunkować polskiego czytelnika. I tak o. Wysocki, gdy musiał użyć obcego terminu oddanego po włosku jako *bonzo*, dodał wyjaśnienie: „bonzyusa albo popa sekty swojej” oraz „bonzów swoich, a ci są popi pogańscy”. Z kolei o. Szembek, pozostawiając w tekście obce terminy („pagodów”, „bonzów”), wyjaśniał ich znaczenie – „mało dbają o nabożeństwo do swych pagodów abo bałwanów” oraz „dla nikczemności i niesposobności swych bonzów, to jest księży swej pogańskiej [wiary]”, nie powstrzymując się jednak od pewnego wartościowania, którego brak w oryginale³⁴.

W okresie między wydaniem tłumaczeń o. Wysockiego i o. Szembeka wyszły spod pras drukarskich jeszcze trzy dzieła autorów jezuickich: jedno w Krakowie i dwa w Poznaniu, które jednak w tym miejscu pozwolimy sobie pominąć, skupiając się jednocześnie na innym druku – niezwiązanym z jezuitami, przynajmniej pod względem proveniencji, choć nie pod względem treści.

Misje jezuickie jako element polemiki religijnej

W 1625 r. został opublikowany w Krakowie pamflet/paszkwil *Gratis plebański* autorstwa Jana Brożka, profesora Uniwersytetu Krakowskiego

33 Szembek Fryderyk, *Tunquium, królestwo możne w Azyey* [...] (Kraków, 1629).

34 Jadwiga Miszalska, „Siedemnastowieczne polskie tłumaczenia jezuickich relacji z misji na Dalekim Wschodzie w kontekście problematyki historii przekładu”, *Przekładaniec* 36 (2018): 29–37.

i gorącego obrońcy praw najstarszej polskiej uczelni³⁵. Druk ten w kontekście chińskim został kilkanaście lat temu zauważony przez Ryszarda Skowrona, ale – jak to niestety czasem bywa – pomijany jest lub traktowany dość pobłaźliwie przez niektórych badaczy zajmujących się kwestią polsko-litewskich źródeł wiedzy na temat Chin i innych krajów Dalekiego Wschodu³⁶.

Korzystając z dzieła *De christiana expeditione apud Sinas*, które to Brożek poznał zapewne podczas swojego pobytu w Rzymie (1623–1625), poddał on ostrej krytyce metody misyjne stosowane przez Mattea Ricciego i jego najbliższych współpracowników. Swoją uwagę krakowski Akademik skoncentrował na pięciu wydarzeniach z dziejów misji chińskiej: funkcjonowaniu pierwszej placówki misyjnej w Shiuhing (1583–1584), zatrzymaniu Ricciego w trakcie podróży do Pekinu (1600–1601), nabyciu wielkiego domu w Nankinie (1601), wyprawie jezuitów do Azji Środkowej (1603–1607) oraz liście do cesarza Wan Li z prośbą o pochowanie Ricciego w Chinach (1610)³⁷.

Bohaterami posiadającego formę dialogu paszkwilu są: pleban, który opowiada o działaniach jezuitów w Chinach, oraz ziemianin, który wysłuchuje tego, co ma do powiedzenia jego rozmówca. I tak już na samym początku pleban wypowiada się na temat stosowanej przez zakonników zasady akomodacji, czyli – jak możemy przeczytać u Brożka – „akkomodowania”: „Naprzód tedy WMć wiedz, że oni [tj. jezuci] nie opowiadają aperte w chineńskim królestwie ukrzyżowanego Chrystusa Pana, ale udają, że chwalą Dominum coeli, specialia wiary naszej nie opowiadając”³⁸. Tym samym Brożek odnosi się wprost do

35 *Jana Brożka Gratis 1625*, wyd. H. Barycz (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1929). Na temat Jana Brożka zob. m.in.: Henryk Barycz, „Wstęp”, w: Jan Brożek, *Wybór pism*, t. 1., oprac. Henryk Barycz (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1956), 5–119; *idem*, „Dynastia kurzelowska. Rodowód i charakterystyka inteligentów kurzelowskich”, *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie. Prace Historyczne* 8 (1977) 59: 69–79; Jadwiga Dianni, *Jan Brożek (Joannes Broscius), akademik krakowski (1585–1652)* (Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1949).

36 Ryszard Skowron, „Brożek, jezuci i Chiny. Polski epizod do dziejów dialogu Zachodu ze Wschodem w XVII wieku”, w: *Orient w kulturze polskie. Materiały z sesji jubileuszowej 25-lecia Muzeum Azji i Pacyfiku w Warszawie* (Warszawa: Wydawnictwo Akademickie DIALOG, 2000), 117–125.

37 *Ibidem*, 121.

38 *Jana Brożka Gratis*, 328. Na temat stosowanej przez jezuitów zasady akomodacji zob.: Monika Miazek, „Matteo Ricci i jezuitcka metoda akomodacyjna”, *Fundamenta Europaea* 5/6 (2005): 7–15; *eadem*, „Europejczyk w Państwie Środka – jezuci, nauka, akomodacja”, w: *Kulturowe konteksty integracji europejskiej*, red. Mariola Walczak-Mikołajczakowa (Gniezno: Collegium Europeum Gnesnense, 2004), 106–114.

wprowadzonego przez Ricciego terminu „Pana niebios”, poprzez który opisywali Chińczykom chrześcijańskiego Boga, co – zdaniem Brożka – było z ich strony nadużyciem, bowiem nie wyczerpywało złożoności istoty katolickiego Boga³⁹. W konsekwencji pleban dopowiada:

jawnie krucyfiksa tam nie ukazują, dlatego że w pobliżu w Japonach złoczyńców krzyżują, przez to Chińczykowie brzydzą się krucyfikсами. Jezuci zaś, akkomodując się, im pokazują tylko albo Salvatora albo też obraz Najświętszej Panny⁴⁰.

W efekcie lektury dzieła Brożka czytelnik może odnieść wrażenie, że zasada akomodacji nie przynosiła jakichkolwiek pozytywnych skutków, zaś sami jezuci bardziej niż nauczaniem interesują się

... zegarkami bijącymi i malowaniem obrazkami, klawikordami, aby gdy się zegarek nakazi albo klawikord odstroi, jezuitów dla naprawy do dworu wezwano. Toć takim sposobem nie mieszkają tam jako apostołowie, ale jako zegarmistrze i organistowie⁴¹.

Programy teatralne

Owi ganieni przez Brożka „zegarmistrzowie i organistowie”, a także matematycy i inni jezuitcy uczeni, którzy działali w Chinach, stali się w końcu XVII wieku i pierwszej połowie kolejnego stulecia bohaterami jezuickich sztuk teatralnych⁴². Tematyka orientalna, w tym działalność misyjna jezuitów, stanowiła niezwykle wyrazistą grupę wśród spektakli teatralnych, których celem było nauczanie i pobudzenie chęci do osobistego poszukiwania i pogłębiania wiedzy. I choć większość dramatów pisano doraźnie, wzbogacając ich treść o aktualne odniesienia i aluzje, to celem każdego tego typu przedsięwzięcia była aktywizacja uczniów,

39 Skowron, „Brożek jezuci i Chiny”, 122.

40 *Jana Brożka Gratis*, 328.

41 *Ibidem*, 343.

42 Na temat teatru jezuickiego w tym okresie zob. np.: Jan Okoń, *Dramat i teatr szkolny. Sceny jezuickie w XVII wieku* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1970); *idem*, *Na scenach jezuickich w dawnej Polsce. Rodzimość i europejskość* (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2006); Jan Popłatek, *Studia z dziejów jezuickiego teatru szkolnego w Polsce* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1957); Katarzyna Nowak, „Wątki japońskie we wczesnym teatrze jezuickim”, w: *Teatr Orientu. Materiały z sesji naukowej*, red. Przemysław Piekarski (Kraków: Wydawnictwo Medycyna Praktyczna, 1998).

którzy w ten właśnie sposób mieli pogłębiać swoją wiedzę oraz ćwiczyć się w zdobytych w trakcie zajęć umiejętnościach retorycznych⁴³.

Inspiracją dla dramatu *China humanorum scientiarum occasione Divinae Sapientiae cognitione illustrata*, który został wystawiony na scenie kolegium wileńskiego w 1695 r., było dzieło Athanasiusa Kirchera *China Monumentis, qua sacris qua profanis [...] illustrata*, wydane niespełna trzydzieści lat wcześniej⁴⁴. Myśl przewodnia spektaklu, który mogli podziwiać zarówno uczniowie kolegium, jak i zaproszeni na widowisko goście, opierała się na twierdzeniu, że dojście do poznania prawdziwego Boga możliwe jest nie tylko przez wiarę, ale także przez wiedzę. W taki właśnie sposób miał postępować bohater dramatu – Wanhi, syn cesarza chińskiego, miłośnik nauk humanistycznych i matematyki⁴⁵, który dzięki swej pasji do zgłębiania wiedzy osiągnął cel i doszedł „do poznania prawdziwej Bożej Mądrości”⁴⁶. Z kolei w dramacie wystawionym w 1686 r. w Płocku – *Veritas suo in Sinis oppresso hoste triumphans* znalazł się ustęp mówiący o zwycięstwie matematyki europejskiej nad matematyką chińską w zakresie udowodnienia „błędu trójkąta”, a także informacje o lokalnym – mogącym budzić zdziwienie – kolorycie, w tym o usypiającym napoju cha oraz ptaku iucung⁴⁷. Dramat ten, co warto odnotować, stanowi też niezwykle interesujący przykład problematyki orientально-misyjnej, bowiem – oprócz wspomnianych powyżej – pojawiają się w nim jeszcze kolejne, nie mniej ważne wątki: spisku przeciw jezuickim misjonarzom, który został zawiązany na dworze cesarskim, alegorycznej walki Prawdy i Nauki „pragnącej uwolnić Chiny z paszczy smoka” oraz symbolicznego otrzeźwienia Kościoła chińskiego napojem z potu pracy kapłanów przybywających z Europy⁴⁸.

W repertuarze polskiej sceny jezuickiej – jak piszą Piotr Kąkol i Anna Reglińska-Jemioł – „chiński koloryt został niejako naniesiony

43 Jan Okoń, „Barokowy dramat i teatr szkolny w Polsce. Wśród zadań publicznych i religijnych”, w: *Popularny dramat i teatr religijny w Polsce*, red. Irena Sławińska, Maria B. Stykowa (Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1990), 13–17.

44 Piotr Kąkol, Anna Reglińska-Jemioła, „Chinoiserie w sztukach widowiskowych w Polsce XVIII wieku”, w: *Początki wiedzy o Chinach w Polsce*, red. Irena Kadulka, Józef Włodarski (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2008), 53.

45 Okoń, *Dramat i teatr szkolny*, 213–214.

46 *Dramat staropolski od początków do powstania Sceny Narodowej. Bibliografia*, t. 2: *Programy drukiem wydane do r. 1765*, cz. 1: *Programy teatru jezuickiego*, oprac. Władysław Korotaj, Jadwiga Szwedowska, Magdalena Szymańska (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1976), poz. 540.

47 Okoń, *Dramat i teatr szkolny*, 213–214.

48 *Dramat staropolski*, poz. 273.

na utrwalone już wątki i schematy scenicznych wydarzeń, stale powracających w jezuickiej praktyce teatru szkolnego⁴⁹. I tak w dramacie *Punctum honoris in coronam fratrum [...] quaesitum*, wystawionym w 1718 r. w Warszawie, pojawia się taniec mający naśladować taniec chiński, który miał być hołdem oddanym zmarłemu cesarzowi chińskiemu. Warto przy tym zauważyć, że stanowił on tło wydarzeń kulminacyjnych, którymi były działania Futingusa, podczas tanecznej zabawy próbującego zatruć wino przeznaczone dla prawowitych następców chińskiego tronu⁵⁰. W sztuce z repertuaru kolegium wileńskiego „chiński mandaryn Homunanga dzięki swej ncoie i mądrości podniósł z upadku państwo chińskie zniszczone przez głupich i zawistnych dostojników”⁵¹, zaś w spektaklu wystawionym w 1720 r. na scenie kolegium warszawskiego, „w której główny bohater ucieka z dworu cesarskiego w leśne zacisze i tam poświęca czas nauce i studiowaniu ksiąg”⁵².

W sztukach jezuickich pojawia się także motyw nawrócenia, którego przyczyną jest pogłębianie swojej wiedzy, a efektem – dojście do prawdziwej, chrześcijańskiej wiary. Przykładem utworu wykorzystującego ten właśnie wątek jest dramat *Igneae acies, igne probata [...]*, który w 1716 r. został wystawiony przez uczniów kolegium wileńskiego. Główny bohater, którym jest chiński uczonec, autor licznych ksiąg, nawraca się na wiarę chrześcijańską pod wpływem swojego ucznia, a pałac własne dzieła – symbol swej sławy, ale i symbol dawnego człowieka – przybiera imię Ignacy⁵³. Tym samym program tego przedstawienia teatralnego można zaliczyć do grupy utworów o wątkach orientalno-hagiograficznych, które pojawiły się na scenie jezuickiej na przełomie XVII i XVIII wieku. Do grupy tej – jak zauważył Jan Okoń – można też zaliczyć wileńskie przedstawienie o św. Franciszku Ksawerym (1689) – *Cruce de tempestate marina triumphas*, jak i wystawiony w 1728 r. w Krasnymstawie *Wschód życiem i pracą apostołską s. Franciszka Ksawerego objaśniony*⁵⁴. Szczegółne

49 Kąkol, Reglińska-Jemioł, „Chinoiserie w sztukach widowiskowych”, 55.

50 *Dramat staropolski*, poz. 463.

51 *Ibidem*, poz. 589.

52 *Ibidem*, poz. 470.

53 *Ibidem*, poz. 455. Innymi przykładami sztuk teatralnych, w których pojawia się wątek nawrócenia, są m.in.: *Arbor vitae crux Christi* (Braniewo 1723), w której życie za wiarę oddaje Szymon Keyzaiemon, opowiadająca o poświęceniu ojca i synów *Renovatum decidium in Japonia* (Lublin, 1698), a także liczne historie heroicznych młodzieńców, w tym m.in.: *Pondus ignis in statera doloris* (Warszawa, 1713) oraz *Flaminia inversae Romae amoris* (Wilno, 1723): *Dramat staropolski*, poz. 27, 445, 608; Nowak, „Wątki japońskie”, 257; Wasilewska-Dobkowska, „Wyobrażenia Dalekiego Wschodu”, 26.

54 Jan Okoń, „Teatr jezuicki w Polsce: pomiędzy swojskością a cudzoziemszczyzną”, w: *Jezuici a kultura polska. Materiały sympozjum z okazji Jubileuszu 500-lecia urodzin*

miejsce zajmują w omawianej grupie widowiska poświęcone męczennikom japońskim, których treść została oparta na dobrze znanych w kręgach jezuickich relacjach. Główni bohaterowie tych spektakli, fikcyjni lub niekiedy wzorowani na prawdziwych męczennikach, pojawiali się na scenie obok postaci historycznych, które reprezentuje m.in. tyran Taycosama (Taykozama). W postaci tej można rozpoznać Toyotomi Hideoshiego, który w 1587 r. wydał pierwszy dekret antychrześcijański⁵⁵.

Szczególną ciekawość budziły wśród widzów parateatralne inscenizacje miejskie, czego przykładem na gruncie polskim mogą być widowiskowe procesje Bożego Ciała, które wileńscy jezuici urządzali z niezwykłym rozmachem. Rozbrzmiewające śpiewem i muzyką, a niekiedy i hukem wystrzałów, liczyły po kilkuset wykonawców, którym towarzyszyły tysiące nie tylko rozmodlonych, ale także zaciekawionych uczestników tych religijnych wydarzeń⁵⁶. I tak w trakcie procesji w 1624 r.

królowie z czterech części świata jadą przed wozem słonecznym. Na wozie zaś Opatrzność Boska siedzi nad słońcem, przez ono i złym i dobrym wygadająca, gdzie też Intelligentiae obracają koło słoneczne, oświecające osoby Azji, Afryki, Ameryki, Europy, siedzące na stopniach swych⁵⁷.

W trzy lata później (1627) w trakcie procesji „z potrawami swemi postępują Narody Perskie, Egipskie, Murzyńskie, Chineńskie, Rzymskie etc. okrzyk wesoły i przystojne dzięki wszelkiego dobra Dawcy oddając”⁵⁸. Z kolei w trakcie procesji w 1630 r., także uczniowie kolegium wileńskiego wystawili widowisko, w którym uczestniczyły nie tylko alegorie kontynentów, ale także postaci władców znanych z relacji misyjnych⁵⁹.

Postacie władców i mandarynów można znaleźć także w programach widowisk niereligijnych, czego przykładem może być zarówno

Ignacego Loyoli (1491–1991) i 450-lecia powstania Towarzystwa Jezusowego (1540–1990), red. Ludwik Grzebień, Stanisław Obirek (Kraków: Wydawnictwo WAM – Księży Jezuici, 1993), 235–236. Warto wspomnieć, iż w opinii Jan Okoń pierwsze polskie przedstawienia poświęcone osobie i działalności św. Franciszka Ksawerego odbyły się z okazji jego kanonizacji, która miała miejsce w 1622 r.: Okoń, *Dramat i teatr szkolny*, 380.

55 Wasilewska-Dobkowska, „Wyobrażenia Dalekiego Wschodu”, 26.

56 *Dramaty eucharystyczne jezuitów. XVII wiek*, oprac. Jan Okoń (Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1992). Zob. także: Wasilewska-Dobkowska, „Wyobrażenia Dalekiego Wschodu”, 23.

57 *Dramat staropolski*, poz. 505.

58 *Ibidem*, poz. 502.

59 *Ibidem*, poz. 506.

dobry cesarz chiński ze spektaklu wystawionego w Płocku w 1698 r.⁶⁰, jak i z przedstawienia kolegium wileńskiego z 1703 r., w którym to władca „po siedmiu latach głodu oddał do powszechnego użytku odkrytą w górach Heng kopalnię złota”⁶¹. Dramat wystawiony przez uczniów kolegium wileńskiego opowiada z kolei o władcy „urządzającym swym synom egzamin, by przekonać się, który z nich nadaje się lepiej do rządzenia”⁶². Postacie mandarynów pojawiają się natomiast w wileńskiej sztuce z 1695 r. – *Lusus Fortunae genialis inter tragicas honoris regii* [...], w której występuje scena tańca dzieci mandarynów⁶³, oraz w przedstawieniu przygotowanym w 1733 r. przez uczniów kolegium witebskiego⁶⁴.

Zakończenie

Propagowanie wiedzy o Dalekim Wschodzie, które zapoczątkowane zostało w kręgu Towarzystwa Jezusowego w końcu XVI w., w kolejnych stuleciach, a zwłaszcza w XVIII w., przybrało formę szerokiego zainteresowania tamtejszą kulturą i cywilizacją, co w warunkach europejskich, w tym także i polskich, zaowocowało modą na tzw. chińszczyznę⁶⁵. W dużym stopniu przyczyniły się do tego dzieła autorów jezuickich, którzy przebywając na misjach na Dalekim Wschodzie, tworzyli dokumentację charakteryzującą poszczególne kraje, opisującą tamtejszą kulturę, medycynę oraz przyrodę, czego przykładem jest *Flora Sinensis* autorstwa Michała Boyma⁶⁶, jak i dzieła jego współbraci: Athanasiusa

60 *Ibidem*, poz. 274.

61 *Ibidem*, poz. 554.

62 *Ibidem*, poz. 606.

63 *Ibidem*, poz. 540.

64 *Ibidem*, poz. 675.

65 W kwestii tej wypowiedzieli się m.in.: Janusz Tazbir, „Moda na chińszczyznę w Polsce w XVIII wieku”, *Biuletyn Historii Sztuki i Kultury* 11 (1949) z. 3-4: 382–392; Leszek Cyrzyk, „Chiny w piśmiennictwie polskim do końca XVII wieku”, *Przegląd Orientalistyczny* 2 (1963): 109–119; *idem*, „Chiny w piśmiennictwie polskim XVIII wieku”, *Przegląd Orientalistyczny* 3 (1963): 191–200; Jan Reychman, *Orient w kulturze polskiego oświecenia* (Wrocław: Ossolineum, 1964); Waclaw Odyniec, Józef Włodarski, „Znajomość cywilizacji chińskiej w Polsce do końca XVIII wieku”, w: *Chiny w oczach Polaków do XX wieku. Państwo – społeczeństwo – kultura*, red. Józef Włodarski (Gdańsk: Wydawnictwo „Marpres”, 2001), 79–88; Monika Kwietniewska, „Wiedza o Chinach w polskim Oświeceniu. Krótkie wprowadzenie”, w: *Początki wiedzy o Chinach w Polsce*, red. Irena Kadulka, Józef Włodarski (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2008), 37–49.

66 Zob. Monika Miazek-Męczyńska, *Flora Sinensis Michała Boyma SI* (Gniezno: Wydawnictwo Fundacji Collegium Europaeum, 2005). Na temat działalności Michała Boyma

Kirchera i Philippe'a Coupleta⁶⁷. Ich prace – jak pisze Monika Kwietniewska – stanowiły „bezcenne źródła wiadomości i w znaczącym stopniu przyczyniły się do spopularyzowania Chin w siedemnasto- i osiemnastowiecznej Europie”⁶⁸, w tym także w Rzeczypospolitej. W efekcie w pałacach magnackich pojawiły się tzw. pokoje chińskie, których ściany dekorowano tkaninami sprowadzonymi ze Wschodu lub też malowidłami z wyobrażeniami dalekowschodnich pejzaży, roślin oraz zwierząt, w tym przede wszystkim smoków. Wystrój tych pomieszczeń dopełniały meble, parawany i porcelana, które z czasem dały podstawę do stworzenia prywatnych kolekcji sztuki orientalnej⁶⁹.

U podstaw tego szerokiego zainteresowania Dalekim Wschodem leżała działalność jezuitów, którzy tak w Europie, jak i na gruncie polskim w znaczącym stopniu przyczynili się do rozpropagowania wiedzy na temat dziejów i kultury Indii, Chin oraz Japonii. Wykorzystywali do tego rozmaite środki, z których największe oddziaływanie miały książki, zarówno sprowadzane do Rzeczypospolitej niemal ze wszystkich krajów europejskich, jak i polskie tłumaczenia dzieł wydanych za granicą, które trafiały do najszerszego grona odbiorców. Szczególne miejsce wśród metod, które jezuita wykorzystywali do propagowania wiedzy na temat Dalekiego Wschodu, w sposób szczególny w kontekście misji chrystianizacyjnych i życia tamtejszych chrześcijan, były widowiska parateatralne i przedstawienia, które uczyły zarówno aktorów – uczniów jezuickich kolegiów, jak i odbiorców zgromadzonych na widowisku. W konsekwencji można zatem stwierdzić, że kolegia Towarzystwa Jezusowego były miejscem, w których w sposób przemyślany propagowano wiedzę o dziejach i kulturze Dalekiego Wschodu, bowiem zajmowały one szczególne miejsce zarówno w świadomości wykładowców, jak i naukowym życiu uczniów.

zob.: Edward Kajdański, *Michał Boym – ostatni wysłannik dynastii Ming* (Warszawa: Wydawnictwo Polonia, 1988); *idem, Michał Boym. Ambasador Państwa Środka* (Warszawa: Książka i Wiedza, 1999).

67 Wasilewska-Dobkowska, „Wyobrażenia Dalekiego Wschodu”, 17.

68 Kwietniewska, „Wiedza o Chinach”, 38.

69 Zaaranżowane w guście chińskim pokoje powstały m.in.: Białymstoku, Łańcutu, Podhorcach, Warszawie i Wilanowie, zaś kolekcje przedmiotów chińskich były zgromadzone także w: Puławach, Dzikowie, Natolinie i Nieborowie: Kwietniewska, „Wiedza o Chinach”, 38–39. Zob. także: Wojciech Fiałkowski, „Orient w Wilanowie. Szkic do obrazu kultury artystycznej Wschodu i jej europejskich mutacji w dawnej rezydencji Jana III Sobieskiego”, w: *Orient i orientalizm w sztuce*, red. Elżbieta Karwowska (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1986); Marek Kwiatkowski, „Łazienki w «guście chińskim». Ze studiów nad Łazienkami warszawskimi”, *Biuletyn Historii Sztuki* 2 (1967), 171–190.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archivum Romanum Societatis Iesu
Pol. 79.
Biblioteka Jagiellońska
rkps. 177, 2626.

Źródła drukowane

Dramat staropolski od początków do powstania Sceny Narodowej. Bibliografia, t. 2: *Programy drukiem wydane do r. 1765*, cz. 1: *Programy teatru jezuickiego*, oprac. Władysław Korotaj, Jadwiga Szwedowska, Magdalena Szymańska (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1976).

Epistola de lagatorum Japonicorum orientalium adventu ad Gregorium XIII P.M. paucos dies ante quam moretur [...] (Vilnae, 1585).

Jana Brożka Gratis 1625, wyd. H. Barycz (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1929).

Japoniorum Regum legatio Romae coram Summo Pontifice Gregorio XIII 23. Martii habita a. 1585 [...] (Cracoviae, 1585).

O rozszerzaniu wiary świętej chrześcijańskiej katolickiej w Ameryce na Nowym Świecie, zwłaszcza w Peru [...] (Kraków, 1603).

Szembek Fryderyk, *Gratis plebanski, gratis wycwiczony w iezwickich szkołach krakovvskich [...]* to jest *respons na dyskurs plebański w collegium jezuickim krakowskim, Gratis nazwany y na dwu inne tegoż autora w teyże materiej* (Poznań, 1627).

Szembek Fryderyk, *Tunquium, królestwo możne w Azyey [...]* (Kraków, 1629).

Szembek Fryderyk, *Tybet, wielkie państwo w Azyey [...]* (Kraków, 1628).

Tybet i Tunquim w pismach Fryderyka Szembeka, wstęp i oprac. Renata Czekalska, Agnieszka Kuczkiewicz-Fraś (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2015).

Wysocki Szymon, *Nowiny abo dzieie dwuletnie Chineńskie [...]* (Kraków, 1616).

Wysocki Szymon, *Nowiny abo dzieje dwuletnie z Iaponu y z Chiny krain pogańskich Nowego Świat przez list x Iana Rodriguesa y x. Mattheusza Ricciego [...]* roku pańskiego 1606 y 1607 [...]

opisane [...] (Kraków, 1611).

Wysocki Szymon, *Nowiny pewne z Nowego Świata, mianowicie z Iaponu, to jest o chwalebnej śmierci sześci szlachciców Iapończyków [...]* (Kraków, 1608).

Wysocki Szymon, *Opisanie chwalebnego męczeństwa dziewięci chrześcijan Iapońskich [...]* (Kraków, 1612).

Książki i monografie

Bednarski Stanisław, *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce* (Kraków: Wydawnictwo Księży Jezuitów, 1933).

Darowski Roman, *Filozofia w szkołach jezuickich w Polsce w XVI wieku* (Kraków: Fakultet Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego, 1994).

- Dianni Jadwiga, *Jan Brożek (Joannes Broscius), akademik krakowski (1585–1652)* (Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1949).
- Dramaty eucharystyczne jezuitów. XVII wiek*, oprac. Jan Okoń (Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1992).
- Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy (1564–1995)*, oprac. Ludwik Grzebień (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2004).
- Ha Nguyen Duc, *Polscy misjonarze na Dalekim Wschodzie w XVII–XVIII wieku* (Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2006).
- Kajdański Edward, *Michał Boym – ostatni wysłannik dynastii Ming* (Warszawa: Wydawnictwo Polonia, 1988).
- Kajdański Edward, *Michał Boym. Ambasador Państwa Środka* (Warszawa: Książka i Wiedza, 1999).
- Konior Jan, *Historia polsko-chińskich kontaktów kulturowych w XVII w. (na przykładzie misji jezuickich)* (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2013).
- Miazek-Męczyńska Monika, *Flora Sinensis Michała Boyma SI* (Gniezno: Wydawnictwo Fundacji Collegium Europaeum, 2005).
- Miazek-Męczyńska Monika, *Indipetae Poloniae – kołatanie do drzwi misji chińskiej* (Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2015).
- Obirek Stanisław, *Jezuici w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1564–1668: działalność religijna, społeczno-kulturalna i polityczna* (Kraków: Wydział Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego, 1996).
- Okoń Jan, *Dramat i teatr szkolny. Sceny jezuickie w XVII wieku* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1970).
- Okoń Jan, *Na scenach jezuickich w dawnej Polsce. Rodzimość i europejskość* (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2006).
- Poplatek Jan, *Studia z dziejów jezuickiego teatru szkolnego w Polsce* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1957).
- Puchowski Kazimierz, *Jezuickie kolegia szlacheckie Rzeczypospolitej Obojga Narodów: studium z dziejów edukacji elit* (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2007).
- Reychman Jan, *Orient w kulturze polskiego oświecenia* (Wrocław: Ossolineum 1964).
- Tazbir Janusz, *Szlachta a konkwistadorzy. Opinia staropolska wobec podboju Ameryki przez Hiszpanię* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1969).
- Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce*, oprac. Roman Darowski, Jerzy Paszenda (Kraków: WAM – Księża Jezuici, 1994).

Artykuły w czasopismach

- Barycz Henryk, „Dynastia kurzelowska. Rodowód i charakterystyka inteligentów kurzelowskich”, *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie. Prace Historyczne* 8 (1977) 59: 69–79.
- Cyrzyk Leszek, „Chiny w piśmiennictwie polskim do końca XVII wieku”, *Przełęcz Orientalistyczny* 2 (1963): 109–119.

- Cyrzyk Leszek, „Chiny w piśmiennictwie polskim XVIII wieku”, *Przegląd Orientalistyczny* 3 (1963): 191–200.
- Grzebień Ludwik, „Organizacja bibliotek jezuickich w Polsce od XVI do XVIII wieku. Cz. 1”, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 30 (1975): 223–278.
- Janeczek Stanisław, „Szkoła jezuicka a szkoła renesansowa. Regres czy twórcza kontynuacja?”, *Rocznik Wydziału Pedagogicznego Wyższej Szkoły Filozoficzno-Pedagogicznej Ignatianum w Krakowie* (2005): 191–208.
- Kwiatkowski Marek, „Łazienki w «guście chińskim». Ze studiów nad Łazienkami warszawskimi”, *Biuletyn Historii Sztuki* 2 (1967): 171–190.
- Łukaszewska-Haberkowa Justyna, „Nauczanie języka łacińskiego w szkołach jezuickich w XVI i XVII wieku”, *Nasza Przeszłość* 113 (2010): 295–305.
- Meynard Thierry, „For the record: The Canton exile of the missionaries (1666–1671) by the Polish Jesuit Szept Dunin”, *Annales Missiologici Posnanienses* 25 (2020): 147–185.
- Miazek Monika, „Matteo Ricci i jezuicka metoda akomodacyjna”, *Fundamenta Europaea* 5/6 (2005): 7–15.
- Miszalska Jadwiga, „Siedemnastowieczne polskie tłumaczenia jezuickich relacji z misji na Dalekim Wschodzie w kontekście problematyki historii przekładu”, *Przekładaniec* 36 (2018): 25–43.
- Niedźwiedz Jakub, „Jesuit Education in the Polish-Lithuanian Commonwealth”, *Journal of Jesuit Studies* 5 (2018) 3: 441–455.
- Tazbir Janusz, „Moda na chińszczyznę w Polsce w XVIII wieku”, *Biuletyn Historii Sztuki i Kultury* 11 (1949) z. 3-4: 382–392.
- Wasilewska-Dobkowska Joanna, „Wyobrażenia Dalekiego Wschodu w środowisku polskich jezuitów”, *Toruńskie Studia o Sztuce Orientu* 1 (2004), 15–30.

Rozdziały w monografiach

- Barycz Henryk, „Wstęp”, w: Jan Brożek, *Wybór pism*, t. 1, oprac. Henryk Barycz (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1956), 5–119.
- Danieluk Robert, „Konfesjonał i pióro: Tomasz Ignacy Szept Dunin, polski historiograf jezuickiej misji w Chinach”, w: *Iesuitae in Polonia – Poloni Iesuitae. Piśmiennictwo łacińskie czasów nowożytnych*, red. Jarosław Nowaszczuk (Szczecin: „Volumina.pl”, 2017), 75–108.
- Fiałkowski Wojciech, „Orient w Wilanowie. Szkic do obrazu kultury artystycznej Wschodu i jej europejskich mutacji w dawnej rezydencji Jana III Sobieskiego”, w: *Orient i orientalizm w sztuce*, red. Elżbieta Karwowska (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1986), 141–159.
- Janeczek Stanisław, „O stereotypie szkoły jezuickiej. Uwagi komparatystyczne”, w: *In Christo Redemptore. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Jerzego Misiurka*, red. Jarosław M. Popławski (Lublin: Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej „GAUDIUM”, 2001), 363–384.
- Kąkol Piotr, Reglińska-Jemioła Anna, „Chinoiserie w sztukach widowiskowych w Polsce XVIII wieku”, w: *Początki wiedzy o Chinach w Polsce*, red. Irena

- Kadulski, Józef Włodarski (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2008), 51–71.
- Kochanowicz Jerzy, „Wychowanie w szkołach jezuickich okresu staropolskiego”, w: *Pedagogika ignacjańska: historia, teoria, praktyka*, red. Anna Królikowska (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2010), 205–236.
- Kwietniewska Monika, „Wiedza o Chinach w polskim Oświeceniu. Krótkie wprowadzenie”, w: *Początki wiedzy o Chinach w Polsce*, red. Irena Kadulski, Józef Włodarski (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2008), 37–49.
- Miażek Monika, „Europejczyk w Państwie Środka – jezuici, nauka, akomodacja”, w: *Kulturowe konteksty integracji europejskiej*, red. Mariola Walczak-Mikołajczakowa (Gniezno: Collegium Europeum Gnesnense, 2004), 106–114.
- Niedźwiedz Jakub, „Inkulturowanie szkolnictwa jezuickiego w Polsce i na Litwie w XVI–XVIII wieku”, w: *Formowanie kultury katolickiej w dobie potrydenckiej. Powszechność i narodowość katolicyzmu polskiego*, red. Justyna Dąbkowska-Kujko (Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego 2016), 222–248.
- Nowak Katarzyna, „Wątki japońskie we wczesnym teatrze jezuickim”, w: *Teatr Orientu. Materiały z sesji naukowej*, red. Przemysław Piekarski (Kraków: Wydawnictwo Medycyna Praktyczna, 1998), 253–259.
- Odyniec Waław, Włodarski Józef, „Znajomość cywilizacji chińskiej w Polsce do końca XVIII wieku”, w: *Chiny w oczach Polaków do XX wieku. Państwo – społeczeństwo – kultura*, red. Józef Włodarski (Gdańsk: Wydawnictwo „Marpres”, 2001), 79–88.
- Okoń Jan, „Barokowy dramat i teatr szkolny w Polsce. Wśród zadań publicznych i religijnych”, w: *Popularny dramat i teatr religijny w Polsce*, red. Irena Sławińska, Maria B. Stykowa (Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1990), 7–26.
- Okoń Jan, „Teatr jezuicki w Polsce: pomiędzy swojskością a cudzoziemszczyzną”, w: *Jezuici a kultura polska. Materiały sympozjum z okazji Jubileuszu 500-lecia urodzin Ignacego Loyoli (1491–1991) i 450-lecia powstania Towarzystwa Jezusowego (1540–1990)*, red. Ludwik Grzebień, Stanisław Obirek (Kraków: Wydawnictwo WAM – Księży Jezuici, 1993), 227–241.
- Skowron Ryszard, „Brożek, jezuici i Chiny. Polski epizod do dziejów dialogu Zachodu ze Wschodem w XVII wieku”, w: *Orient w kulturze polskiej. Materiały z sesji jubileuszowej 25-lecia Muzeum Azji i Pacyfiku w Warszawie* (Warszawa: Wydawnictwo Akademickie DIALOG, 2000), 117–125.

